

ПРЕТПОСТАВКА ОДБОРА ЗА ИСТОРИЈСКЕ НАУКЕ

Сљедећу Претпоставку о својем занимању и дужностима, распрорио је и усвојио Одбор за историјске науке Црногорске академије наука и умјетности 16. маја 1983. на сједници којој су присуствовали чланови: проф. др Јован Р. Бојовић, академик Димитрије Вујовић, проф. др Миомир Дашић, академик Бранислав Ђурђев, научни савјетник др Душан Живковић, ванредни члан Црногорске академије Славко Мијушковић, ванредни члан Црногорске академије Ђоко Д. Пејовић, научни савјетник др Новица Ракочевић, генерал Милија Станишић, проф. др Петар Стојановић, академик Владо Стругар.

Одјељење друштвених наука је 20. октобра Претпоставку потврдило, и препоручило је као уводни прилог за скуп научника на којем ће се отворено, непристрасно и вишестрано осмислити прошлост Црне Горе, како би се добили: филозофско виђење цјелокупности, поуке о методолошким приступима и поступцима, предлози за радну расподјелу предмета, савјети за интердисциплинарно изучавање прошлих стања и збивања.

I. — ПРЕДМЕТ И ОПСЕГ ДЈЕЛОВАЊА

Одбор за историјске науке Црногорске академије наука и умјетности занима се цјелокупном прошлосту становништва и простора Социјалистичке Републике Црне Горе: друштвеним, политичким, економским и културним развитком земље и народа; оним, управо, што се истраживачки, стваралачки и наставно ради и предаје из овога предмета у Академији и свим научним, наставним и издавачким установама — националним, југословенским, иностраним.

Одбор процјењује и усваја властити програм рада.

Одбор покреће и начелно усмјерава истраживачки и стваралачки рад у опсегу свога одређеног дјеловања.

Одбору се задаје да уопште заступа и — колико сам може — да проводи интердисциплинарно изучавање прошлости, напоредном примјеном историографског метода и свих других научних, подобних сврси свестраног истраживања и приказа обухваћеног предмета.

Одбор је опуномоћен да придобија за сарадњу научнике и умјетнике са чијим твораштвом блиско стоји замисао Црногорске академије наука и умјетности у области њему повјереној, дакле, ствараоце из свих историјских наука и сродних струка, саобразно утврђеним темама.

Одбор за историјске науке се обавјештава о програмима и дјеловању одбора у Академији: за издавање извора за историју Црне Горе, за археологију, за етнологију, за правне и политичке науке, за економске науке, за филозофију и социологију, за језик, за књижевност, за музичку умјетност, за ликовне умјетности и Међуакадемијског одбора за проучавање патријархалних заједница и културе народа и народности Југославије. Занима га и задатак сваког другог радног тијела у Академији, гдје би нашао узајамности преко његова предмета нечим значајног и историјским наукама.

Одбор се обавјештава о свим врстама научних обрада прошлости Црне Горе: дјелима која су плод самосталног рада појединаца или сарадника научних, наставних и издавачких установа и организација, о зборницима радова, о монографским и синтетичким приказима за сва енциклопедијска издања у земљи и иностранству, па и о историографским пригодним написима са научном подлогом.

Одбор се обавјештава и о програмима и дјеловању у областима историјских наука у другим југословенским земљама, првенствено о замислима и остварењима академија наука, како би могао што успјешније да одабира и одређује своје теме и задатке.

Црногорска академија, својим гласом у јавности и правом највише установе за науке и умјетности у Републици, омогућује и помаже Одбору да искаже и пренесе своје гледиште о сваком домаћем настојању које садржи мисао и неки задатак научне и наставне обраде прошлости Црне Горе; у ствари, о програмима: Историјског института, катедри за историју на Универзитету (општу повијест, државе и права, културе), Историјског музеја (Црне Горе у Цетињу), Редакције „Историјских записа“, Редакције за вишетомну Историју Црне Горе (4 књиге изишле), Редакција за вишетомну Историју Југославије (2 књиге изишле), Редакције за друго издање Енциклопедије Југославије, Редакције за Опћу енциклопедију Лексикографског завода, Редакције за Енциклопедију Црне Горе, редакција новина, часописа и телевизије (пошто махом објављују прилоге о старинама, људима и збивањима минулих доба), Друштва историчара, Друштва архивиста, Друштва археолога, Друштва музејских радника, па и сваке друштвено-политичке

заједнице и установе уколико подстиче изучавање прошлости (на примјер, свога краја или своје струке).

Одбор је позван да се изјашњава и о оним приступима прошлости Црне Горе (биће их убудуће) којима се на основу нових извора мијења дотад уважавана слика, и суд, о некој историјској појави, догађају, личности.

Сврха овог занимања јесте да Црногорска академија корисно судјелује у вођењу читавог стваралачког и педагошког рада у историјским наукама, у Републици.

Одбор своје замисли и намјере остварује кроз сарадњу са именованим организацијама, установама и тијелима; и настоји, управо, да у свачијем подухвату преовлађује научно засновано гледиште и просуђивање.

Одбор, поуздано обавијештен, подноси Одјељењу друштвених наука и Академији своје мишљење и предлоге о редовном школовању и специјалистичком спремању кадрова за изучавање прошлости Црне Горе.

Одбор даје своје мишљење о оправданости новчане помоћи Академије или којег друштвеног фонда за подухвате које сам покреће и усклађује, и оне, дакако, који би били започети изван а значајни су и за Академију па их она преузима.

Дужности и задатке Одбора сачињава само оно што су његови чланови, на својим сједницама, усвојили кроз расправу, било да помисао и предлог потичу од једног или више чланова Одбора, од једног или више чланова Академије, Скупштине Академије, или, пак, споља: од научне и друге установе, стручног друштва, више удружених лица, једне личности.

Одбору се, дакле, намјењује више улога — да буде: организатор самосталних подухвата, објединилац залагања више удружених учесника, сарадник напоредо са другима, савјетодавац у нечијем подухвату.

II. — ОБЛИЦИ РАДА

Одбор за историјске науке поштује и проводи правило: личним радом истраживача и писца настаје свако научно дјело, у стварању подвргава се стручно примјереним врстама процјене, промјене и допуне, општој припреми за усмено или писмено саопштење; штампано објављивање цјеловитог дјела — монографије, зборника радова групе аутора, студије, синтезе — свагда је циљ, било да тема у овом виду први пут излази пред јавност или је прије била саопштена (на симпозијуму, на примјер).

Одбор одабира и позива личности (научнике и умјетнике) да им повјерава поједине подухвате и мање послове према програму непосредно вођеном у Академији или (за одређену сврху) њој придатом пројекту.

Одбор предлаже лични састав радних тијела, а Одјељење друштвених наука их својим именовањем потврђује.

Та тијела су:

радна група — за сваки веома опсежан и сразмјерно дуго-трајан истраживачки подухват;

пододбор — за припрему и вођење научног скупа;

редакција — за израду замисли, наруџбу прилога и уређење књиге која се састоји од више појединачних ауторских састава;

комисија — за испитивање и закључак о вриједности помисли и предлога о питањима и стварима, подложним приступима и расвјетљењу помоћу историјских наука, било да их покрене Академија, независно њени чланови, или споља — установе, више удружених појединаца, само једна личност.

Одбор подстиче и организује разне скупове и сусрете са сврхом научног; управо:

научни сазив (симпозијум) — за велику тему — кад се од већег броја позваних аутора очекују прилози изворне заснованости, свеукупно тражи интердисциплинарна студијска обрада предмета;

округли сто (усмену расправу или писмену) — за малу тему — кад се пажња усредсређује на један чворни проблем или особиту појединост, уз велике теме (која и даље остаје у цјелини необухваћена или је углавном већ обрађена а то се пређашње сазнање сада употпуњава новим прилошцима); рачунати да и једна књига може да буде сама разлог (или повод теме) за састанак округлог стола;

јавно предавање — на трибини Академије или другдје, у установама за науку, просвјету и културу; свако предавање штампати у одговарајућој публикацији Академије уколико га и аутор овдје намјењује; на јавној трибини, о предмету предавања, провести расправу између аутора и слушалаца;

повремена позивања извањских предавача — да би у Академији говорили о неким тезама и темама значајним за историјске науке;

сусрете својих чланова са уредницима из разних спољних редакција или надлежним представницима установа — да би се заједнички испитала гледишта и сложили судови о неким појавама, личностима и догађајима из прошлости, или скупно уредило извршење којег научног задатка;

представљање књиге — у самој Академији или на другом мјесту — сваке која је изишла старањем и заслугом Одбора, а може бити и извањске ако је уопште или стручно особито занимљива; увијек, послје уводне ријечи прогласиоца, искрено и смјело подстаћи критички разговор присутних лица са писцем књиге.

Одбор позива, и Одјељење друштвених наука предлаже (ради његове потврде), обрађиваче сваке одобрене теме, за једну исту — више научника и умјетника, или појединца.

Одбор предлаже а Одјелење друштвених наука именује:

одговорног уредника (или уредништво) — за дјела из свога програма или (могуће је) преузета дјела; ако је дјело замашно, на примјер, зборник радова, могу уз одговорног уредника бити још двојица или тројица уредника; дужан је одговорни уредник да се стара о дјелу од када аутор започне свој рад до изласка књиге из штампе;

рецензенте — обично из свога чланства и између сарадника, који критички оцјењују сваки рукопис, добијен настојањем Одбора или му је извана повјерен.

Одбор се залаже да на објављена дјела (по његовом програму) изиђу одзиви и критички прикази у стручним часописима, новинама и путем телевизије.

III. — НАУЧНЕ ТЕМЕ

Пред основну замисао Претпоставке стојало је као стручна обавеза истинито уважавање сваког друштвено установљеног и провођеног програма у изучавању и обрадама прошлости Црне Горе, у првом реду — остварења и предвиђања националног Историјског института и Редакције за вишетомну Историју Црне Горе. И подразумијевају се, као драгоцене, објављене монографске студије и скупни прегледи; и као важно, још и оно што је засад у истраживању или само именовано.

Претпоставка би спутала и можда кварила читаву јој задату намјеру ако би појединости сврстала у очекиван програм, ма неке биле и пресудне. Њој пристају, поглавито, теме о својствима и раздобљима људског прегарања и твораштва, о корјенимтима и напредним тековинама у Црној Гори; а управо, да би се продубљеним и свестраним истраживањима стекла и средила сазнања за највишу научну обавијештеност о земљи и народу. Све напоре да обједињује велика потребност откривања, и приказа уопште, човјечанске закономјерности у обличју, суштaственом саставу и одсудним промјенама црногорског друштва. Са сваког научног приступа да се прониче и досежу сазнања, његовом особеном страном испитивања народне прошлости.

Нужно је, дакле, да сваки задатак собом понесе извјесну, њему својствену обавезу према филозофији историје. Да свака тема доприноси синтези, и све заједно да су смисла те одреднице (прошле и садашње) која се историјски исказује и своди као дуго-трајан ход и потпун друштвени преображај: излажење црногорског народа из племенских дружина до обликовања у национално слободно и по модерној државно-правној мисли организовано друштво, а потом уједињеног са другим југословенским народима па с њима заједно, у револуцији, определијееног за равноправно чланство у самоуправној социјалистичкој федерацији.

Претпоставка садржи обавезу да досадашња, несумњиво богата сазнања историјске науке и других друштвених наука о Црној Гори буду широко полазиште за даља, свестрана трагања. Наредна изучавања, штавише, потврдиће трајну вриједност многих већ задобијених знања.

Предвиђа се (како је и напријед речено) интердисциплинарна обрада сваке усвојене теме; осим историографског поступка и сваки други могућ, методама научним и умјетничким.

Одбор такође претпоставља да из замишљеног опсега сваке теме може да се изведе и нека посебна, посвећена једном предмету изузетне важности. (На примјер: завођење парламентаризма у Црној Гори — из теме о држави; капитулација Италије и ослободилачка борба у Црној Гори 1943 — из другог одјељка теме „Црна Гора у Југославији“.)

Именоване теме (током рада) називати великим, а оне које ће бити изведене, просто овако, или, мале; дакле: велике теме и мале теме.

Слиједе, сад, наслови и кратка образложења великих тема (редосљедом који допушта измјене ради тачнијег исказа стварности минулих времена).

1. — Периодизација историје Црне Горе

Да се сложним сагледавањем читаве црногорске прошлости одреде прекретнице, они зглобови којих би се начелно држала историографска обрада. И, дакако, да се означи главна обиљежја сваког раздобља, са гледишта историјске науке и сваке друге друштвене уколико истражује прошлост. За добар почетак, препоручљиво је, да се прво расправи периодизација; јер, има још неуједначеног одређивања раздобља (периода) црногорске прошлости, док сваки треба да је за један поглед јарко уочљив по извјесној, њему прираслој одредљивости историјске садржине. Периодизација би дала, у најсажетијем изразу, цјелисходан путоказ, и свима потребно рашчлањење, упоредо, за исправно подилажење појединачном и за синтетичко одређење свеукупности.

2. — Извори за историју Црне Горе

података за историографску причу и друкчија казивања. Вјероватно издавању извора, у овом случају изворе посматрати и процјењивати као градиво за научна штива; а то је, не само као материју за критички опис и штампање, већ, првенствено, као садржатеља података за историографску причу и друкчија казивања. Вјероватно би расправа о изворима — као и пређашња о периодизацији — помогла да се истанчаније (него што је сад могуће) напишу наслови тема којима би се Одбор посветио.

3. — Историографија о Црној Гори

Колико год да се указује као неодвојива од извора, ипак је историографија довољно самостална и доста опсежна, за посебну расправу. Садржине и особености објављеног мноштва ауторских обрада прошлости Црне Горе, и, дакако, вриједности овог блага, одавно ишчекују скупну а вишестрану критичку процјену. Веома је потребно да се добије бар срећен преглед постојећег, и мериторно искажу стручне оцјене овога наслеђа и тековине за културу народа, све његове важности за наредне монографске студије и увијек тражену синтезу. И још би, можда, ова расправа помогла: како да се заснује огранак науке — историја историографије у Црној Гори. Нарочито би учењу историјских наука на Универзитету у Црној Гори погодновало аналитичко разврставање обимног градива историографије, како би свршени студенти знали да вреднују ту цјелину и својим ђацима потом исправно задају штива, обавезна им за општу образованост. (Све три наведене теме би се могле и одједном, заједно, узети за обраду; по свој прилици, проход кроз историографију би толико био многострук да би се дохватио извора и периодизације; у овом случају, требало би здруженим темама дати друкчији наслов, свакако, одређујући за сва три одјељка; и такав да назначи добар ред расправе и кључна терминолошка назвања цијелог предмета.)

4. — Историјска баштина на тлу Црне Горе

Више је да се овим насловом назове једно благо, и за науку неизостављиво, него њим именује посве засебна тема. Одмах је помисао на трагове и наслеђа из старих култура, од сталних насељеника и долазећих освајача који су у областима — гдје је данашња република Црна Гора, и пространијим око ње — некада обитавали, те од њихова живљења остали путеви, насеобине и предмети да свједоче о ондашњим људима и друштвима, као творцима и корисницима. То су, дакле, наслеђа из давних епоха и владавина: илирска, хеленистичка, римска, византијска, рана словенска (а могу да се уврсте и доцније — српска, исламска, црногорска — уколико би било ријешено да се ова тема не издваја, већ обрађује као огранак великих тема „Црна Гора на међи Истока и Запада“ или „Култура у Црној Гори“). Разумије се, овдје би се удружено залагали Академијини одбори за археологију и за историјске науке.

5. — У становништву Црне Горе, унутарња кретања и дуготрајно одсељавање у земље сусједне и далеке

Тема, овога назива, претпоставља изучавање саме суштине живота у црногорским предјелима, од давнина па до оног трену

кад научник студију завршава. На простору садашње Црне Горе, у општој сталности људскога присуства и опстојања, једна врста несталности бијаше виднија од ичега, пошто су непрестано извањске силе и властите нужде, као удружене, изгониле човјека, да мијења станиште не би ли на неком другом стекао заклон и од његовао плод. Са природне особености самога земљишта и поднебља, па друштва и његових управних установа, положаја земље на додиру свјетова (Истока и Запада) и вишеструко подстицане воље народа да властиту слободу не испушта, Црна Гора је временом толико изукрштана кретањима људских множина, да би цртеж тих похода све прекрио и на таквој слици, премножених линија, да буде скривено куда воде теку и како се простиру планине и поља. Преласци појединаца и породица, помјерања цијелих сродничких огранака, премјештања читавих насеобина, често и нагло, за устанака и ратова и веома многољудно, начинили су голему, да се каже и својеврону измијешаност становништва; ипак, већма упоредно размјештање изразитих родова него расутоост појединаца и малих дружина по несродним околинама. Сва та кретања подастиру неке услове, и намећу разлоге, унутарњег сједињавања родова у друштву Црне Горе кад она његовим нагоном улази у историју. Али се њено становништво, дајући јој скупност једне земље и вољу за сопственим обличјем у независности, и шире разилази, дјелимично одлазећи под турским навалама или морено глађу: преко западне стране спушта се у безбједно млетачко (па аустријско) приморје, и креће на сјевер и исток куда још Османлије владају и на рубу њихова царства подиже се устаничка Србија. Тако се двојако збива: голе људске снаге мијењају предјеле за своје плодотворне моћи, а старосједиоци онамо ојачавају повећаваном бројношћу људи, жилавом вољом и братским осјећањем досељеника из црногорских крајева и херцеговачких. Бива овакво насељавање, задуго, на земљишту све распрострањеније и гушће изнутра. Етничке границе народа готово нигдје се не подудару са неколико постојећих и дуготрајних државних раздјелница кроз пространства његове насељености, чак ни са том дрвном и одсудном — између Истока и Запада. (Који су Црногорци отишли у далеке земље, преко Балкана и Медитерана у османске посједе, азијске и афричке, и на запад још даље, у америчке државе, не откидају се од отаџбине и за свако њено дјело рачунали су се дужним родољубља и учешћа, готово подједнако ови што се са неком зарадом враћају у завичај и они други у туђем свијету за свагда задржани.) Спасилачко поступање са посљедицама за трајан састав становништва и састојке националног друштва, све те сеобе кроз Црну Гору и њеног људства у ближа јој и даља сусједства — разумјети као збивање у самом бићу народа, од безброја личних напрезања начињен један историјски ход, за науку вишеструко значајан; дакле, за историографију и етнологију прије свега, па науке о језику, музичкој умјетности, свеколиком наслеђу, особинама народа. Ова тема заиста

огромно потеже; и премда се захтјевом укршта са темом „Друштво Црне Горе“, овој не узима језгро; а са другим темама колико има додир — ни једна је не истискује.

6. — Црна Гора на међи Истока и Запада

Овим насловом се предлаже умовање: вишестрано научно прилажење; најшире засновано расправљање; археолошко, етнографско, социолошко, психолошко, историографско, филозофско и поетско виђење и просуђивање прошлости Црне Горе. Збиља је наум да се препоручи подухват којим би изишао низ поузданих научних и филозофских одредби о историјској Црној Гори. Не би се расправа (монографски оглед, збир прилога са научног скупа, говора за округлим столом) бавила појединостима, већ законитостима, општим условностима (спољашњим и унутрашњим), раздобљима, ступњевима развоја, једном ријечју, цјеловито Црном Гором као дјелићем у свијету којим се од памтивијека окруживала, и више вратоломно него тајом и спокојно прихватала његове добре тековине а одбијала видљиве јој опаке утицаје.

7. — Црна Гора и околне области (под турском влашћу у борби)

Наслов је изведен из претходног и ширег смисла (Црна Гора међу Истоком и Западом), па се може двојако: прво, што садржински потеже, то означити и изложити у оквиру предње теме; друго, боље је да се ствар издвоји, па дубље и истанчаније изучи Црна Гора са крилним предјелима гдје је народ њен а туђа, османска владавина. Изучавању се задаје да ову страну црногорског постојања обухвати за времена, кроз све узајамности народа: устаничко ратовање против Османлија, тегобно проширивање ослобођеног подручја са свим исходима за црногорску државу и народ обострано; нарочито, како се насљеђа у духу и материјалним добрима (старинским па сачуваним, и оним стеченим под османском влашћу) сједињују са друштвом и установама слободне Црне Горе. Да се подробно каже: што Црна Гора ослобађањем народа и простора узима од Истока, а што његово одбацује. (Ова тема, пунијим насловом, могла би да опsegне и наредну, иако се чини да их раздваја обиље градива, и, дабогме, неједнакост односа и узајамности Црне Горе са Истоком и са Западом.)

8. — Црна Гора и Приморје (под влашћу венецијанском, француском, аустроугарском)

Изведен је и овај наслов из теме „Црна Гора на међи Истока и Запада“. И овдје, могуће је да се двојако поступи: прво, да се предмет обухвати и углавном одреди кроз расправу о великој

теми; друго, да се издвојено изучава, пошто покрива особито важну страну вишевијековног постојања и развика Црне Горе. Власт се на Приморју мијењала, али су је имале хришћанске силе, те се онамо налази ипак једна стална подграда за опстанак Црне Горе. Уз све тамошње преграде, оданде су долазили подстицаји, и ондје бивала уточишта за Црногорце; преко те стране је за Црну Гору био излазак у свијет. Црна Гора узалудно покушава да се према Јадрану шири, али отуд, од Приморја, прима утицаје, и временом ствара установе које и њу — уосталом, као и све државе ослобађаних народа на Балкану — приближавају и донекле сједињују са поретком и културом Запада. Преко Приморја, штавише, долазило је и дејство Русије (са Истока) у Црну Гору. Питање је, доиста: како Црна Гора преко сусједног приморја (у близини православног и све даље на сјеверозапад доминантно католичког) прима утицаје Запада, што јој оданде погодује, а чему ставља преграду, колико се спаја са западним дијелом свијета.

9. — Петровићи, династија у Црној Гори

Тема залази, тако рећи, у сваку о Црној Гори од краја 17. стољећа до почетка треће деценије 20. вијека. Петровићи, владике и кнежеви у Црној Гори, већ доста су изучавани, јер се познавањем њиховог предвођења земље и народа проницало кроз читаву ослободилачку борбу, изградњу државе и културно подизање становништва. Али се чини да би вриједјело омогућити засебну расправу о Петровићима (монографија, научни скуп, округли сто), веома пазећи на особеност свакога, као личности и владара (јер су неједнаки), како би се модерније процијенило њихово дјеловање у стварању црногорске државе, развоју друштва и вредновању традиције. Стоје, свакако, за вишестрана посматрања и описе; осим историографских, увелико и за филозофска, поетска, етичка, психолошка, правничка. Задатак је подухвата: трагалачком разрадом и критичком процјеном сачуваних свједочења задобити суд о томе што су владари Петровићи учинили да Црна Гора буде држава, организован народ, самостална земља у Европи, жижка родољубиве борбе за ослобођење (испод туђина) на Балкану.

10. — Друштво Црне Горе

Обухватити га од давнога доба до савремених, потоњих дана. Трагати да се сазнају облици и слојеви цјелине, и основне установе читаве заједнице. На темељу демографских сазнања и других, која утврђују бројна стања и остале елементарне условности — испитати обличја и растакања: све од многољудне задруге и других патријархалних установа у племену преко зачетака робне производње (и од ње зависних односа међу људима) до наглог (револу-

ционарног) преласка читавог становништва у регулисану заједницу индустријске цивилизације. Нарочито, да се одреди: како Црна Гора постаје модерно друштво, по којим законима општега европског развика; и у којим тренуцима су за њу биле прекретнице; како је, у којем облику, и до којег ступња, била добила капиталистичку раздиобу свога народа (истовјетности и разлике у цјелини) с којом устанички улази у социјалистичку револуцију и потоње уређење.

11. — Држава у Црној Гори

Додирује све теме, у неке чак дубоко залази, прожима средиште историјске цјелине народа. И врло је вриједна њој посебно посвећене расправе. Да се употпуни досадашње знање о постанку и развика државе, као обрасцу управе и принуде и једне врсте организованости цијелог народа за времена мијењане, све од првих установа и облика владавине до оне формације којом се завршава постојање црногорске монархије. За историју и теорију државе и права овдје је изузетан предмет (прво теократија па кнежевина и краљевина). То се, наравно, подлаже и много ширем испитивању, пошто је државна власт управљала народом, заводила просвјету, помагала у ширењу културе (сами владоци су најобразованији људи у држави, заснивачи просвјете и књижевности), расподјељивала новац за службу и послове, и прва чинила да земља узмогне робну размјену и производњу. Свеукупно, држава у Црној Гори, за вишестрана научна истраживања, одиста је велика тема; и може да буде изворна за неколико изведених, малих тема (на примјер: освит и ширење модерне државно-правне мисли у црногорском друштву).

12. — Војно организовање црногорског народа

Како су Црногорци вјековима бранили свој опстанак, и помалко а непрестано, и дуго, одвећ дуго, ослобађали своје предјеле испод османске власти, како били принуђени да се нигда не одвајају од оружја, како је цио народ чувао завичај — то није монографски скупно и свестрано изучено, иако се прича о црногорском ратовању разастире кроз легенде и предања све до многобројних научних приказа. Доста би вриједјело, нема сумње, да се сазна како се онако дуготрајно одржавала та устаничка самоодбрана, и како је поступно државним законом и уредбама заснивана, дакле, како настала и усавршавала се редовна црногорска војска. Да ово у истраживању буде претежније него саме оружане борбе: четовање, устанци, ослободилачки ратови. Тема се, стога не налаже само војним историчарима, него много више изучаваоцима народног живота, духовног стања и имућства животних до-

бара црногорског друштва. Приступити јој, зато, начином и средствима историографије и етнологије, па и филозофије (јер се тражи баш неопходно познавање владајућих идеја, стратегијских за државу и војску, и етичких правила, да би се духовна цјелост личности и родољубиво срођивање људства могли цијенити као прворазредна вриједност ратничке способности народа).

13. — Ослободилачко ратовање Црне Горе

Тема, велика или мала, али неодвојива од претходне (о војном организовању). На први поглед, не би их требало сједињавати; но, ако се то ипак хоће, онда усвојити овај, други наслов. Онда, нека ослободилачко ратовање Црне Горе важи као велика тема ако се усвоји претпоставка о потреби једне сажете повијести црногорских ратова за ослобођење (узимајући свакако и рат 1941—1945), која би проистекла као синтеза из читавог низа претходних, монографских обрада сваког рата; дакле, на темељу онога што је већ урађено и што би као аналитичку израду требало наручити и добити. (Збиља је црногорско ратовање већ прилично приказано, приповједачки и научно, али о њему још нема једне скупне, прегледне и синтетички врсно написане историје, јер, то, на примјер, нијесу појединачни чланци — ма и заједно узети — у разним енциклопедијским издањима.)

14. — Правна мисао и начела суђења у Црној Гори (историјски преглед)

Одмах је питање: неће ли све што овај наслов вуче бити захваћено обрадом државе. Увелико хоће; али овдје има таквих особености (у понечем и одлика) правне уређености друштва и породице, односа међу људима, да их само нарочит поступак, метода правних и социолошких наука, може аналитички разложити и представити као својство друштва Црне Горе. Да се узме правац историјски, и да важи, за поступак, неодвојиво хроника од проблематике, да би истраживање цјелокупности потегло кроз сва доба примјењиваног права у Црној Гори, обичајног и научно заснованог. (О теми би се удружено старала два Академијина одбора — за правне и политичке науке и за историјске науке.)

15. — Дипломатија Црне Горе

Наслов је услован (сам по себи), јер што назначује то се умногом спаја са предметом велике теме „Држава у Црној Гори“, па и неколико других, можда понајприје званом „Црна Гора судионик балканске и европске политике“. Препоручљиво је да се

нацрт теза ових двију тема изради прије него би се радно разврстала претпоставка о дипломатији. Вјероватно би остало захваћеног градива, а да ли довољно за монографију посебно о дипломатији. Једном погледу, још не савим разговијетном, на научну синтезу о Црној Гори (држави у настајању и за самосталног постојања), уочљиво је да би се оправдало издвајање дипломатије, пошто овдје има посебности које ће поуздано наћи, и све их сабрати, тек њима нарочито намијењен истраживачки подухват, за израду једног описаног прегледа цјелокупне ове радње.

16. — Црна Гора у српству и југословенству

Велика тема, подједнако важна за историју — идеја, политике, умјетности. Никако је друкчије не претпоставити, осим за интердисциплинарно изучавање. Увелико се среће и понегдје чак прожима са другим темама, а нигдје као мала и споредна појединост, већ да понесе неку одредницу, и, обрађена, изроди коју филозофску мисао о историјској Црној Гори. Са више приступа, кроз монографске студије и синтетичко свођење онога што струке дају и казују, да буде сусрет свију на средишту, и сачине један општи суд: у југословенској дуготрајној борби против туђина и освајача, за слободу, Црна Гора етичком вриједношћу властитог удјела надмашује свој физички и политички мјерљив допринос. Српство у Црној Гори истраживати дубински, у наслеђима и тековинама. И да се расвијетли: докле мисао српства развија и у себи оснажује сáм црногорски народ (свијешћу и душом), у томе једнако с народом и владари Петровићи, а колико браћа у сусједству Црну Гору величају као заточника слободе, и од њена имена праве, тако рећи, један појам поетски. Изучити, и дакако разријешити: када, како и колико се у Црној Гори из српства издваја и развија једна посебна индивидуалност, један посебан квалитет, кога називамо црногорски народ, односно црногорска нација. А и потом још и то како се тај нови квалитет, црногорство односи према српству. Најзад, ту је за обраду и питање: како и у чему Црна Гора налази своје сродство и јединство са југословенством; шта она њему, а шта оно њој даје; колико је у преломним догађајима Црна Гора учествовала у одлучивању о судбини југословенства. Обраду ове теме (монографија, научни скуп, а премало је округли сто) не одлагати, већ је ставити међу те првога реда, свакако као хитнију од неких овдје, прије ње уврштених.

17. — Црна Гора у словенству

Продужава се и проширује овом темом много захваћенога претходном (о Црној Гори у српству и југословенству). Ако би се спојиле у једну, прва би садржајем имала првенство, а друга — по

наслову (јер, све је, обију, у словенству). Узимајући словенство као духовно сједињавање крвно сродних народа (нарочито у доба националних препорода), онда је и Црна Гора у тој цјелини; све кроз српство а мало југословенство, понајвећма као самосталан чинилац (геополитички). Црногорски народ и држава су незанемарљиви пред сваком претпоставком о изучавању развитка на Балкану, поглавито међу словенском браћом. Па Црну Гору посматрати као вршиоца политике, носиоца ослободилачке замисли, и напоредо као мотив вишестраног словенског интересовања. Да се сагледа и скупно процијени: што од Црне Горе полази, и што она прима и добија од словенских народа. Изузев помоћи и посредовања Русије, те и онога што се борачки дало српству, тад би као предмет истраживања остале узајамности Црне Горе са словенским народима: у религији, филозофији, друштвеној мисли уопште, у литератури, у свим умјетностима, култури живљења чо-вјека и народа.

18. — *Црна Гора судионик балканске и европске политике*

Тема већ изреком унеколико понавља што је именовано за друге, понајвише двије претходне (о Црној Гори у српству, југословенству, словенству). Но, ако би тежиште ових тема стајало у истраживању идеолошке, културне, просвјетне, уопште мисаоне и духовне узајамности, трагање би под горњим насловом било усмјерено откривању и збирању сазнања о политичкој радњи; првенствено о стварном судјеловању Црне Горе у балканским и европским збивањима. И ово, најпросто, назвати: спољна политика Црне Горе (државе), па је одредба јасна, претпоставља врло замашан, језгровит и обилан предмет за научну обраду. Без сумње је да би истраживањем извора за ову тему било повучено, углавном, и градиво за неке јој блиске (баш, на примјер, тему „Дипломатија Црне Горе“).

19. — *Црна Гора у Југославији*

Подразумијевају се три раздобља: Црна Гора у буржоаској држави, Краљевини Југославији (1918—1941); Црна Гора у југословенском ослободилачком рату и револуцији (1941—1945); Црна Гора у социјалистичкој федерацији, републици Југославији (1946. и даље). И претпоставља виђење Црне Горе као управне јединице у држави: најприје, и најкраће, неколико округа међу се једном слабом руком спајаних, па Зетска област, те Зетска бановина — у монархији (прво раздобље); окупациони протекторат и њему насупрот устанички народ за југословенску федерацију — у другом свјетском рату (друго раздобље); социјалистичка република — у федерацији Југославији (треће раздобље). У сваком, Црну Гору

изучавати: као класно друштво у поступном па наглом мијењању положаја народних слојева; пространство продируће робне производње; земљу брзога и широког просвјетног напредовања а нешто споријег усвајања модерне културе; становништво трију вјероисповијести а сваке политички борбене и једва трпељиве према дјема другим. Свеукупно, Црну Гору у Југославији рачунати великом темом, из које се може извести више засебних тема — за све друштвене науке.

20. — Црногорско национално питање

У овој теми је тежиште ствари: како и када је настала црногорска нација? Постоји неколико схватања. Прво гледиште је да се Црногорци, који су српског поријекла, са развојем капитализма у Црној Гори крајем XIX и почетком XX вијека конституишу у посебну нацију (неки би, мислећи вјероватно на то исто, рекли, да се на стаблу српског народа црногорска грана развила у националну засебност). Друго гледиште је да су комунисти, због свог стратешког, политичког циља, прогласили постојање црногорске нације. А треће гледиште црногорску нацију сматра као производ посебног, аутохтоног етникума који је њена основна карактеристика. Због овако различитих схватања, сплиће се око црногорске нације већ годинама таква теоријска смутња, и дешава политичка битка, из које се може изићи једино широким трагањем у изворима и разложним говором о открићима, да би се збрисала збрка и добио исправан научни суд. (Изучити, такође, откуд је социјализам пуније, и — зашто то не рећи — јаче од капитализма опсегао свако национално биће, и много пута га прогласио највећим разлогом своје политичке филозофије и управљачке радње; нација се чини крута, чак чвршћа, понегдје, на жалост, и агресивнија у социјализму него што је била за владе буржоаских демократа; често, дакле, тако да национално има првенство над класним.) У обради ове теме, мора бити прије свега да се расправом одреде теоријска начела и методолошки приступи изучавању настанка и развитка црногорске нације. (То зна јавност како се, о овом, сваки разговор, па и научни, досад, био сусрео са тренутним политичким гледиштима о значењу националности, и махом надређеним мирном и исправном расуђивању; а разборито је обезбиједити да се научно виђење прошлости не пројектује и не подешава мисли и потребама било којег тренутно владајућег склопа у политици и култури.)

21. — Привреда Црне Горе

Да се настави већ у знатној мјери обављено истраживање извора о развоју привреде у земљи, са извјесном рефлексijом на одговарајуће јој односе у друштву. За потребну историографску

синтезу изишао би задатак: обухватити привреду од облика рада и расподеле (посједовања) у негдашњој племенској заједници и породичној задрузи до потоњег социјалистичког посједа и привређивања у самоуправном друштву. И не само наизглед већ и суштaствено се указује непосредна међузависност црногорског ратовања (у граничним крајевима, поглавито, једва ли је игда било мира) и домаће привреде; па је важно да се изучи: колико су њу оружане борбе и губици народа оптерећивали и задржавали, и, насупротив, како се и докле побољшавало стање земље и државе ослобађањем мјеста и предјела испод османске власти. Потребно је свима наукама да зналци одреде како се Црна Гора — од граничних дјелића Истока и Запада састављена — привредно спаја са обадвије стране. И којим путевима и начином робна производња улази у црногорско друштво и привреду, те овдје проузрокује и полагаано гнијезди зачетак класног раздвајања становништва. За већину других тема дало би познавање развитка привреде доста неопходних сазнања. А сама ова тема — смишљена као претпоставка о темељној садржини цјелокупности друштва — матична је за подоста изведених тема о појединим огранцима привреде (уз већ написане монографије о трговачком капиталу, финансијама, аграрним односима, за нека раздобља). Неоспорно, привреда Црне Горе, ранијих времена, широко је подручје научног истраживања и описа; јер, иако доста обрађена, није још добијена њена цјеловита историја (преглед облика и токова дјеловања); па тежити синтези, помажући је монографским допунама.

22. — Просвјета у Црној Гори

Тема улази у програм са своје особите важности; и, једнако, стога да би напоредо она и теме о привреди и култури, све три, обухватиле темеље живота и елементарну духовну надградњу. Била би, можда, прилично исцрпљена обрадом државе у Црној Гори, али би и тад остало толико градива које ће само нарочита посвећеност просвјети моћи да опсегне и обогати смислом. Добре монографије о просвјети већ постоје, нема сумње довољне за синтезу, општу историју Црне Горе; али се тема ипак препоручује — за могућа допуњавања (па и зато да би Програмска оријентација њом именовала једну велику област, суштинске важности). Просвјетно дјеловање и постигнућа у Црној Гори корјенито доприносе напретку народа и побољшавању државе. Хроника просвјете споменом незанемарљивих чињеница, са своје стране, драгоцјено употпуњава историографски преглед цијеле црногорске прошлости новијег доба, и, уједно, подсећа на знамените примјере југословенског братољубља. Она почива на градиву које доста свједочи о скромном домету и племенитим последицама завођења рационалистичког просвјеђивања, и њему благодарећи грађанског напредовања Црне Горе. Свакако, досадање обраде ове теме прибли-

жиле су је изради (добиању) једнога синтетичког прегледа (по чланцима и књигама већ штампаним вјероватним допунама неких појединости).

23. — Здравство у Црној Гори (историјски преглед)

Сумње нема, нико неће помислити како се овдје (програмом за историјске науке) предвиђа и још нешто осим повијести те велике службе човјеку и народу. (Познавање стручног посла у здравству, праксе, налаже се другој науци и друкчијој одредби.) За општу историју народа, поготово његова напредовања у култури, неизостављива је прича о љекарству у прошлости. А Црна Гора се, у миру и у честим ратовима, помагала знањем самога народа, вјештином обдарених појединаца и радом медицински школованих личности. Иза много непонесеног трајним памћењем, ипак се у сачуваним изворима читавају важне чињенице за летопис струке, говор о доброту љекара и јунаштву болних и рањених: многи случајеви су медицински знатни, а други — етички узорни примјери човјечности, с одликом поетском. (У обради ове теме, могуће залагање Одбора и истраживача ускладити са жељом и замишљу удружења љекара, огранка за историју националне медицине.)

24. — Култура у Црној Гори

Баш је велика тема; и ни једном другом није толико дубоко засјечена, да би та узимала нешто знатно из језгра њеног предмета. Има свуда додир са темом „Црна Гора на међи Истока и Запада“, али јој ова не умањује засебност. Република Црна Гора, што запрема простора, то је површина малога износи а пространство изузетно занимљиво чим се овдје сусрећу и напоредо постоје, гдјегод и измијешано, култура Истока и култура Запада; на источној страни је још и исламска култура, увелико друкчија од тих двију које са по једним својим језгром бивају у хришћанству, православном и католичком. За ову тему не бира се као првенствено — научно истраживање по нацрту једнога могућег прегледа повијести националне културе. Већ је суштина важнија: сазнати и анализирати токове и облике, правац, ступњеве и огранке ширења и живљења културе у народу. За цјелину, одредити: којим даром свога људства, и кроз каква напрезања, Црна Гора постаје све модернија земља узимајући узор од богатијих народа а сама дајући једноставан израз, често отмен и зато лијеп. Културу изучавати као духовно благо знатнога уплива на морално понашање и политичку свијест човјека и народа, пошто је она благотворно условљавала националну мисао и сваку другу идеологију у Црној Гори. И најбоље је завести упоредно изучавање све три културе, разумије се, у том саглашеном подухвату, не само њиховог међу-

собног односа, у понечем сусретљивости и малог прожимања, већ, у сваке, и суревњивог одбијања двију других. (Култура са језгром у католичанству је давала неке цивилизацијске обрасце које, да би модерније живјели, преузимају све више и више вјерници православља и ислама, док католици од њихових особених вриједности једва ако понеку примају, не забораве ли се, на примјер, из давнога доба нека угледања у црквеној архитектури и сликарству.) Култура је, свак ће рећи, пространија за интердисциплинарно изучавање него иједна друга област народног живота, као наслеђе веома дјелујућа. Толико је разноврсна и опсежна да је из њених предјела могуће извести подоста засебних тема; и да се путем сваке, изучене и разложене, добију прилози и одјељци (на примјер: историја књижевности, историја ликовних умјетности, историја архитектуре) нужни за синтезу. Зато, рачунати да се прилазак читавој теми, или којој појединости из њена опсега, мора сагласно провести с Академијиним Одјељењем умјетности.

25. — Градови у Црној Гори

Намах виђен, сам овај наслов као да понавља једну тезу из пројекта велике теме о култури. Али је и превазилази, јер градови нијесу само творевине градитељства, умјетничке и занатске вјештине, будући да су временом постали одлучујућа сабиралишта људских снага и дјеловања: у ужем предјелу (такозване старе Црне Горе), гдје су скорога поријекла и готово једнородног становништва, и у крајевима дуго млетачким (па аустријским) и турским, са старим насељима а мјешовитим становништвом и преовлађивањем културе било исламске или католичке. Свакако би изучавање постанка градова пронашло све прошле слојеве и главне раздјелнице. А прича о њима биће доброга исхода ако према развоју свакога покаже ступњеве општега кретања, овдашњег непосредног одраза човјечанских прекретница, у њиховом смјеру домаћих поступних и наглих завојевања; и, свакако, изнесе сређено гледиште о оном што се у свијести и понашању грађанина епохе технолошке цивилизације јавља као мисаоно и рутинско наслеђе од пређашњег малограђанства, раздвајаног вјерама и државама. Стављајући у своје темеље свака што јој треба из открића и установљења историографије — одиста не само податке из хронике него и кључне зглобове — све ће науке о друштву и умјетностима пронаћи себи подобне ознаке и језгра у људској творби трајнога и пролазног, коју би летопис назвао настајање и живот градова у Црној Гори.

26. — Црква у Црној Гори

Овако названа, обично се подразумијева само православље; стога је тачније — гледајући данашњу Републику — да се каже:

цркве у Црној Гори. Но, једнако остаје првенство православне цркве због њене историјске улоге у црногорском народу. Да ли истраживати и писати да се као добар исход залагања добије историја цркве, неке врсте хронолошки преглед њеног дјеловања, или се већма старати да се изучи значај вјероисповијести за духовно осјећање и поступање људи, настанак етничких својстава народа, националну мисао. Служећи се обредима и догмама, црква је одређивала доста за сваку личност и још више за читаво душевно живљење народа. Па, доиста, шта у истраживању да претеже, кад мора упоредо: црква као установа политичке владавине народом, или религија као интелектуална суштина мисаоног и осјећајног постојања и понашања појединца и етничке заједнице. Како се на спомен културе одмах помишља на три различите области, то је слично, лакше и једноставније, а и нужније, рачунати и три религије у становништву: двије хришћанске и исламску. У црногорској држави, католичанство и ислам се јављају са већом (мал не и једином) важношћу свога религијског духовништва, само вјерског значења за властите сљедбенике. Обије те цркве међусобно, и свака од њих према православљу, па ова вјероисповијест према двјема другим, стоје тако да је потребно изучавати општи раздјел међу свима, и све оне њихове посебне утврде за односе који су утицали на свијест и понашање људи, и на владавину у држави Црној Гори. Особито је важно: све три религије изучавати као засебна духовна исходишта, и од искона међусобно супротстављене твориоце политичке свијести вјерника о њихову припадању разним народима; религија је у многих људи била прва са које су одлучили своје национално осјећање и назвање. Ова је тема веома, веома занимљива, и, дакако, изузетно важна, па и пространа. Њеном обрадом, поред осталог, објаснити: шта је православна црква (владавином у земљи и проучавањем људи) начинила повољног за унутарње и самостално етничко обједињавање црногорског народа, а у чему је, и докле уз остале цркве (ма, она највише), по својој мисли и нарочитим настојањем спречавала конституисање црногорске нације. Од ове теме не издвајати неке засебне, већ је задржати као цјелину, и не одлагати јој приступ, јер би анализа извора и суд о свему требало да створе и положи одговор на често питање: како се десило у црногорском народу, у мијењању општега мишљења, што је дуго и дуго била религија (као идеологија), да то као једним махом постане материјалистичка филозофија.

27. — Идеје и митови у Црној Гори

Назива књижевног али смисла научног, ова тема би могла да понесе разноврсно и врло важно трагање о историјској свијести народа. Стављена испред неколико блиских јој тема, доста би им одузела, али је не би требало којој другој подредити (на примјер.

ни теми о црногорском националном питању). Њом се управо предвиђа изучавање духовног живота становништва, човјека појединца и читавог народа. Које су мисли — филозофске, поетске, религијске — владале умовима људи, па им они вјеровали и њима се водили; управо, како би трагалац рекао: историјски развој погледа на свијет у народу Црне Горе. Данас мјешовито друштво (више нација и три религије у Републици), а посматрано у прошлим стањима — од којих је доста још видљивог насљеђа у свијести људи — навелико обавезује да истраживање не занемари ни један духовни предид, да обухвати цијело становништво. Прво су идеје којима се појединци и друштво руководе као замислима и одредбама за стварно поступање. Уз те, у народу су и оне врло истрајне примисли или вјеровања (тешко одрљивог коријена и разлога, али јаке сједињености са свијешћу човека у нејакој земљи), па их условно назвати — митови. Наука, можда, неће открити ни један особито значајан мит, али се у претпоставци о историјској свијести становништва Црне Горе не могу занемарити, кад их ево има и у друштвима веома цивилизованих народа. (Да ли је неке врсте мит све оно што се у Црној Гори зове чојством!) Свакако, да овдје буду у средишту: патријархална свијест и (у прошла доба) наноси и додири модерних идеја (што се задаје интердисциплинарном изучавању, очигледно, као предмет неколико Академијиних одбора за друштвене науке). И, нарочито, да се открије и научном анализом просуди: како се племенска свијест Црногораца историјски измијенила у рационалистичко мишљење о човјеку и друштву, и творачки понијела револуционарном доктрином.

28. — Ликови Црне Горе

Тема је незанемарљива, ни да је прва а ни посљедња у читавом низу већ именованих. Срећу се свуда борци и предводници, у сваком раздобљу прошлости народа, особито гдје су одлуке и дјела задобијани изузетним напрезањем људства и нескршивом чврстоћом старјешина и вођа. У Црној Гори, безмало па увијек, читав се народ огледао у истим искушењима, и мјера сваке личности одредила њеном ваљаношћу пред свима, за све, на истом мјесту постојања. И док се свако сматра јунаком (достојним, чак, и они који су били лоши), за те који су се нарочито истакли множина је смишљала причу, пјесму и легенду. Таква, неке врсте књижевна повијест служила је поистовјећењу човјека и отаџбине, и често била прва до обавијести о народу и појединцу у Црној Гори. Доста свеопште подједнакости у друштву, због непостојања дубоке класне подјеле међу људима, веома је погодновало том свенародном прислајању прошлости и оном својеврсном и свачијем говорењу изрека и описа за странице историје. Тако изразите личности, прегаоци једнога маха и творци који су дуго истрајали,

стоје неиздвојиво од мноштва, бораца у ослободилачким ратовима, помагача и службеника у подизању државе и модерног друштва. А нужно је предводнике и ствараоце познавати потпуније него што се приказују по народном памћењу и причи. Потребно је, дакако, најзначајније међу њима издвојити, ма и кад су прилично опсежно представљени у досадашњим монографским обрадама општега стања и развитка земље и народа. У тим приказима, сем одлуке и наредбе, и самога дјела на видјелу, сва је унутарња личност вође и ствараоца остала у тајности, а несумњиве су њене узајамности с оним што је јавно било учињено и предаје се историји, из сваке области народног живљења и човјековог постојања. Па одсад, за критичку историју, за монографске приказе, не изабирати само владоце и ратнике, већ и државнике, законодавце, ширитеље просвијешћености, политичке борце (овдје, у завичају, и свуд даље докле су стигли и узмогли), писце, научнике, умјетнике, записиваче народног умјећа, градитеље (неимаре), привредне посленике, морепловце, истражитеље природе, путнике, једном ријечју: свакога нам изузетно значајног сјединитеља постојбине са мислима и уредбама о слободи и култури модернога доба, у човјечанству.

*
* * *

Читав овај називник и редосљед тема не сматрати ни завршеним ни савршеним, већ вазда отвореним за поправку, измјену и допуну. Одбор за историјске науке вјерује да у њему има довољно одређености у насловима и образложењу тема, колико ће треба да би се исказала почетна и покретачка замисао Црногорске академије наука и умјетности у једној великој области њеног трајног занимања и посла. Одбору је потребно разумјено објашњење предмета, како би с погледом на цјелокупност одређивао своје непосредне задатке.

Упутно је одмах изјавити да се Одбор, можда, неће одлучити за обраду сваке уписане теме; нити баш сваке по редосљеду јој из претпоставке; поготово, неће једновремено све започети, пошто је то немогућно.

Одабирање тема за обраду — једна по једна, или неколико њих напоредо, или двије до три спојене под једним насловом па свака сад одјељак цјелине — и ритам и облике рада (самосталан појединац, научни скуп, округли сто), све то чиниће Одбор руководећи се научним разлогом, властитим могућностима и другим нужним повољностима (постојање способних стручњака и располагање одобреним новцем).

Не повјеровати, дабогме, да ће Одбор, садашњег састава, довршити обраду свих тема.

А надати се: цијела Претпоставка, звана и програмска оријентација, оправдаће се најбоље ако буду и насљедници заснивалаца налазили у њој користан савјет; па, будућим допунама, по новим увиђањима, да дуго одрже њен назив и смисао.

Предсједник
Одбора за историјске науке
академик ВЛАДО СТРУГАР